

**ЕМОЦІЙНІ СТАНИ УЧАСНИКІВ
МАСОВИХ ПОЛІТИЧНИХ АКЦІЙ У КОНТЕКСТІ
РІЗНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ**

Розглянуто роль емоційних станів у структурі такого механізму масової взаємодії спільнот, як емпваермент (переживання уповноваженості й додаткових можливостей, що виникають при цьому), та поточне формування ідентичності в процесі політичної участі. Показано роль емпваерменту в інтеграційних процесах сучасного суспільства. Проаналізовано досвід двох тривалих масових політичних акцій, пов'язаних із президентськими виборами в Україні 2004 року, – у Києві і Донецьку – як окремих територіальних спільнотах.

Ключові слова: масова психологія, територіальні спільноти, ідентичність, емпваермент.

Рассмотрены роль эмоциональных состояний в структуре такого механизма массового взаимодействия сообществ, как эмпваермент (переживание уполномоченности и возникающих при этом дополнительных возможностей), и текущее формирование идентичности в ходе политического участия. Показана роль эмпваермента в интеграционных процессах современного общества. Проанализирован опыт двух длительных массовых политических акций, связанных с президентскими выборами в Украине 2004 года, – в Киеве и Донецке – как отдельных территориальных сообществах.

Ключевые слова: массовая психология, территориальные сообщества, идентичность, эмпваермент.

The author regards to the role of emotional states in the structure of such a mechanism of mass interaction between communities which is empowerment (an authority experience and its additional resources), as well as to the current identity formation in the course of political participation. The role of empowerment in integration processes of modern society is also considered. The analysis of two long-term mass political actions was carried out. Both of these political actions concerned the Ukrainian presidential elections of 2004 and took place in Kyiv and Donetsk as in separate territorial communities.

Key words: mass psychology, territorial communities, identity, empowerment.

Проблема. Інтеграційні процеси в суспільстві традиційно пов'язують із двома тенденціями: активізацією мобілізаційних процесів, суб'єктами яких є політичні сили (партії, об'єднання тощо), та розвитком громадянського суспільства, прообразом якого стала активна самоорганізаційна робота різноманітних громадських організацій. У широкому розумінні поняття "інтеграційні процеси" відбиває різноспрямовані тенденції в житті суспільства, враховуючи динаміку не тільки посилення, а й послаблення інтеграції. Під інтеграцією при цьому розуміють забезпечення цілісності, згуртованості, єдності людей в окремих спільнотах і загалом у суспільстві.

Інтегрованість суспільства може бути розкрита на соціально-психологічному рівні не стільки через охоплення суспільних процесів різного рівня, скільки через взаємозв'язок, взаємовплив і співіснування індивідів – учасників цих процесів. Такий підхід дає змогу вийти за межі традиційного структурного підходу у вивченні інтеграційних процесів, який реально наголошує не на процесі, а на його результатах і наслідках. Вивчення ж перебігу суспільних змін через динаміку станів індивідів, залучених до цих процесів у своїй міжперсональній і міжгруповій взаємодії, розгортає іншу перспективу розуміння інтеграційних процесів у суспільстві. Саме така перспектива, на наш погляд, відповідає соціально-психологічному підходові, на відміну від соціологічного.

Разом з тим постає *проблема* обґрунтування відповідних індикаторів суспільної інтеграції, які б уможлилювали оцінювання динаміки інтеграційних процесів, причому могли масштабуватися щодо різних рівнів аналізу: суспільство, окремі спільноти (у т. ч. соціальні категорії), окремі територіальні (локальні) спільноти, окремі часові періоди, окремі суспільні події тощо. Одним з інструментів вивчення стану суспільства в динаміці змін, які з ним відбуваються, є систематичне дослідження громадської думки, що дає можливість узагальнювати оцінки громадян щодо тих чи інших суспільно значущих об'єктів і подій.

Іншим варіантом інструментального розв'язання методичної проблеми вивчення суспільних інтеграційних процесів може бути відстеження динаміки психологічних переживань, насамперед емоційних станів учасників масових подій, адже первинно інтеграція і єднання здійснюються не на рівні думки, а на рівні безпосередньо пережитого емоційного єднання.

Функціональні вимоги до концептуального апарату політичної психології і масової психології зокрема полягають не тільки в тому, що він має адекватно відбивати, пояснювати взаємодію спільнот, взаємний перетин яких утворює суспільство, а й повинен бути ще й інструментом опанування цієї взаємодії. Досвід психології спільнот (community psychology) як окремої психологічної галузі, що активно розвивається останнім часом, показує, що саме на шляху побудови не тільки нового концептуального апарату, а й нових парадигм дослідження можливе розв'язання означеної вище проблеми.

Мета статті: опрацювання теоретичних засад вивчення емоційних станів учасників масових політичних акцій як індикаторів інтеграційних процесів у суспільстві, принаймні в контексті значущих для територіальних громад окремих політичних подій.

Теоретичною основою дослідження стала *психологія спільнот*, яка почала розвиватись у США в межах клінічної психології у зв'язку з проблемою психічного здоров'я і виділилась в окрему галузь у 60-х роках минулого століття під час соціальної реформи та активних політичних змін у країні. У Канаді та Австралії історія розвитку психології спільнот була схожою (на основі клінічної психології), але більш інтенсивно ця галузь почала розвиватися трохи пізніше – у 80-х роках. У Великобританії і континентальній Європі, у ПАР, країнах Латинської Америки психологія спільнот розвивалася дещо іншим шляхом – поєднанням напрацювань клінічної психології із здобутками соціології та прикладної соціальної психології, зокрема політичної психології. Остання спрямована на розуміння соціальних процесів, що пов'язані з протестними рухами в суспільстві, змінами соціальної політики, падінням диктатур, апартеїду, інтенсивни-

ми змінами та перетвореннями. Саме тому світова психологія спільнот сьогодні має доробок, який може стати корисним в умовах суспільних зрушень в Україні.

Крім того, у психології спільнот напрацьовано низку понять, що можуть стати в пригоді в процесі операціоналізації теорій інтеграційних процесів суспільства. До найбільш придатних для цього можна віднести поняття *сутнісності* та *соціального капіталу спільноти*, а також поняття *емпауерменту*, на яких ми зупинимося докладніше.

Для позначення механізму, який забезпечує зростання інтеграційного потенціалу спільноти завдяки згуртованості її членів, використовується поняття “соціальний капітал”. У соціології та політичних науках це поняття стало досить поширеним, проте в психології спільнот воно активно розвивається лише впродовж останніх п’яти років¹. Поняття “капітал” дотичне за своєю сутністю до поняття “потенціал”, але більшою мірою придатне для ресурсного підходу. Капітал – це не просто ресурс, але такий ресурс, який при вивільненні з потенційної його форми здатен самовідтворюватись і самовідновлюватись. Потенціал будь-якої спільноти, зокрема локальної, визначається її згуртованістю, що дає змогу покращувати благополуччя її членів через синергію зв’язків та об’єднань, взаємну довіру, смисл спільноти і спільні дії. Кожна з виділених складових потенціалу спільноти може бути відбита в концептах, які виражають емоційний бік сприйняття учасниками значущих подій і зв’язків. Саме на цей аспект і спрямовано наш подальший аналіз.

Соціальний капітал – поняття, що належить до характеристики зв’язків між індивідами, тих “соціальних мереж і норм взаємності й довіри, які виростають із них” [1, с. 19]. Соціальний капітал поєднує чотири складові, що становлять сенс спільноти, сусідства, колективної ефективності та громадської участі [2]. Особливу увагу слід приділити першій складовій, яка може

¹ До речі, у вітчизняній психології також означилася тенденція використання поняття “капітал”, наприклад: “персональний капітал” (Б.П.Лазоренко), “персональний професійний капітал” (М.І.Найдьонов).

бути розкрита через співвіднесення з поняттям “справжність”, “сутнісність” групи (entitativity) в традиційній соціальній психології. Поняття сутнісності розроблено в дослідженнях дії та взаємодії соціальних груп [3]. Задавши собі питання щодо ознак, які визначають соціальну групу, Чарльз Стенгор дійшов висновку, що хоча низка ознак (схожість членів, взаємодія та взаємозалежність, групова структура, норми, ролі, статус) є важливими для створення групи, жодна з них не є визначальною. Як важливу складову визначення соціальної групи Стенгор використав термін сутнісності, для якого ключовим є переживання людьми стану “спільності” (про це говорили також Кемпбел [4], Гамільтон і Шерман [5], Лікелем та ін. [6]), тобто відчуття чи сприйняття того, що саме ця сукупність індивідів являє собою групу, спільноту.

При емпіричному оцінюванні сутнісності груп за цією характеристикою найвищий рейтинг у спортивних професійних команд, членів родини, членів рокерських банд, друзів, що роблять щось разом. Виявилось, що саме емоційне відчуття єдності з іншими, яке лежить в основі визначення сутнісності групи, може вважатись основою того, що колекція індивідів сприймається як група, спільнота. Виявилися також інші похідні від цього феномени: якщо ми вважаємо якусь групу сутнісною, то, знаючи риси одного з її членів, ми віримо, що інші будуть на нього схожі. Якщо група сприймається як сутнісна, полегшується формування стереотипів щодо неї завдяки уявленням про її згуртованість та уніфікацію. Саме ті індивіди, сукупність яких відчувається ними самими чи іншими як спільнота, можуть вважатися групами. Виходячи із цього, ми можемо припустити, що існує психологічний стан, характерний для відчуття себе спільнотою, який може бути пізнаний суб'єктом через свої переживання і через фіксацію своїх емоційних станів.

Дотичні до цього висновку положення ми знаходимо в дослідженнях процесу смислоутворення в організаціях [7]. Карл Вейк розглядає смислоутворення як зобов'язувальну інтерпретацію: з одного боку, смисл утворюється завдяки тому, що власна поведінка починає розглядатися людиною як зобов'язання і стає незмінним аспектом її персонального світу, над яким налаштовуються інтерпретації (насамперед ретроспективні), з іншо-

го – поведінка стає точкою відліку відповідальності завдяки публічності, остаточності і вольовому зусиллю [там само, с. 13]. Застосування концептуального апарату вітчизняної психології дає змогу трактувати ці складові не просто як поведінку чи окрему дію, але як вчинок, завдяки якому і формуються подальші інтерпретації та створюється смисл в організації. Одним із чинників формування зобов'язаності, від якої відштовхується формування смислу організації, є переживання почуття відданості, віри в те, що хтось покладає на тебе сподівання, тобто залучення соціальної сутності. Аналізуючи механізм смислотворення організації, бачимо, що емоційно насичені психологічні стани є невід'ємною складовою процесів інтеграції людей в організації.

Обидва описані концепти (сутнісність групи та її смисл) на рівні аналізу локальної спільноти об'єднуються поняттям сенсу спільноти, що є першою складовою соціального капіталу і основою культури тієї чи іншої спільноти [8]. Саме цю складову соціального капіталу можна операціоналізувати, на наш погляд, шляхом визначення модальності емоційних переживань її членів, безпосереднього впізнавання наявності чи відсутності справжнього смислу переживання власне сенсу спільноти.

Введення такого індикатора безпосереднього впізнавання емоційного переживання сенсу спільноти потребує обов'язкової триангуляції¹ отриманих даних, поєднання безпосередньої фіксації суб'єктивного емоційного стану і його розгорнутого вербального опису та інтерпретації носієм і різними спостерігачами. Ідеться про те, що суб'єктивна оцінка власного стану часто вважається недосконалою, оскільки не підлягає об'єктивному вимірюванню. Проте інформацію про суб'єктивні переживання людини навряд чи можна замінити будь-якою іншою, якщо метою є дослідження саме суб'єктивних переживань смислу спільноти. Тому попри можливість помилки в інтерпретації власного стану (яка, наприклад, може стати очевидною в

¹ Триангуляція – метод забезпечення надійності результатів, отриманих за допомогою якісних методів дослідження, який полягає в порівнянні даних про одне і те ж саме явище, отриманих із різних джерел і різними методами.

ретроспективній рефлексії), в процесі участі суб'єкта в окремій події у своїй поточній поведінці він враховує свій стан так, як він його впізнає саме в цей час. З огляду на це суб'єктивне впізнавання власного емоційного стану або модальності емоційного переживання (навіть якщо припустити помилку самосприйняття) стає об'єктивною складовою масового процесу.

Думка про об'єктивний характер суб'єктивної помилки не нова, вона широко обговорюється в економічних науках, зокрема, в одному з бестселерів Дж. Сороса "Алхімія фінансів" [9] обґрунтовується думка про те, що психологія учасників будь-якого історичного процесу є його невід'ємною компонентою і, безперервно взаємодіючи з реальністю, створює рефлексивний процес: реальна ситуація впливає на мислення і поведінку учасників, а їхнє мислення впливає на розвиток ситуації, визначаючи природний перебіг події, її принципову невизначеність. Той, хто першим усвідомлює джерела і тенденції невизначеності та робить свої внески в подію, досягає успіху.

Відповідно до ідеї розглянути емоційне переживання в ході події як індикатор сенсу спільноти, варто звернути увагу на досвід дослідження в психології спільнот такого явища, як емпauerмент, наголошуючи на емоційній його складовій. Поняття емпauerменту досить популярне в англійській психології спільнот. Дослівно *empowerment* перекладається як "уповноваження". Аналіз словотворення показує походження його від кореня *power* (влада); префікс *em-* використовується для творення дієслів, які позначають приведення до якогось стану, тобто до стану владного. Феномен емпauerменту виділено в ході вивчення процесів суспільного опору дискримінації, боротьби з утиском і приниженням окремих верств населення [10]. Коли людина включається в боротьбу замість того, щоб терпіти й відчувати себе жертвою, коли вона відстоює не тільки свої індивідуальні інтереси, а й починає пізнавати власні негаразди як результат суспільної системи і, виступаючи проти пригноблення, захищає спільноту, виникає емпauerмент. Цей феномен полягає в тому, що, відчуваючи себе уповноваженою від спільноти, людина додає своє відчуття жертви, почуває себе сповненою додаткової сили, сенсу, ресурсу, здатною до влади.

Емпауермент досліджувався в різних соціальних контекстах: Р. Грегором та Ф. Перльманом – у робітничо-студентських акціях у Франції (1968), Л. Пелтоном – у психології безсилості та ненасильства (1974), Ф. Півеном, Р. Кловард – стосовно руху бідних людей, причин його успіху і провалу (1977), Д. Мак-Адамом – під час вивчення біографічного впливу активізму в межах політичних процесів та розвитку “чорних” заколотів 1930–70-х років у Чикаго (1982), Б. Гарфордом та С. Хопкінс – у зв’язку із жіночими рухами (1984), К. Келлі, С. Бринлінгер – у соціальній психології колективних акцій, ролі ідентичності і несправедливості щодо участі жінок у колективних акціях у Лондоні (1996), Р. Бенфордом, С. Хантом – у драматургії соціальних рухів, соціальних конструкцій та комунікацій влади (1997), К. Баркером – у вивченні політиків, що трансформуються, взаємодії влади та супротиву (1999) [11].

Друрі та Рейчер показали тісний зв’язок між емоційними станами учасників протестних акцій та особливостями розвивальної ідентичності, що виникає в процесі колективної участі. Емпауермент вони визначають як соціально-психологічний стан довіри, віри у власну здатність кинути виклик існуючим владним відносинам, які домінують у суспільстві [там само]. Будучи результатом колективної дії, емпауермент відображає ступінь розуміння людиною власної дії як актуалізації своєї соціальної ідентичності. Відтак у протестній акції при зіткненні двох протилежних колективних ідентичностей народжується нова персональна ідентичність, насажена відчуттям уповноваженості за долю зіткнення колективних ідентичностей.

Вивчаючи протестні акції в локальних територіальних спільнотах при зіткненні інтересів різних верств населення (наприклад, під час будівництва дороги, що призвело до знищення дерев у парку), автори виявили дуже важливі закономірності емоційних станів, колективних дій та емпауерменту. Сам факт колективної участі стає основою породження дуже сильних емоційних переживань, причому конструюються образи спільнот, які протистоять одна одній і щодо яких можна зафіксувати когнітивну асиметрію, схожу на явище когнітивного дисонансу та інгрупового фаворитизму – аут-групової дискримінації. Колективні акції можуть надихати (енергетизувати) досвід емпауе-

рменту в обох напрямках – як індивіда, так і колективу як цілого, що типово супроводжується позитивним афектом. Особливістю колективної участі є висока емоційна насиченість, переживання значущості ситуації, почуття єдності, відповідальності, надії та протистояння. Зміст емоційних станів зосереджується навколо відчуття справедливості, права щодо спільноти. Пережитий суб'єктом стан емпauerменту включається до найбільш значущого, справжнього, насиченого смыслом (навіть, можна сказати, екзистенційного) особистого досвіду, що зберігає свій енергетизуючий ресурсний потенціал упродовж тривалого часу після завершення подій.

Власна дія сприймається людиною не просто як дія окремого індивіда, але особи, уповноваженої виражати інтерес усієї спільноти, – у цьому і полягає феномен емпauerменту. Формується особлива – “поточна” (enduring) – ідентичність, завдяки якій учасник колективної дії набуває додаткового особистого ресурсу, наснажується силою спільноти, яка діє і завдяки його особистим внескам. Це відбивається в емоційних станах учасника, у переживанні ним моральних почуттів віри, додаткової сили, гордості, радості, піднесення.

Виходячи з того, що існує тісний зв'язок між емпauerментом та емоційними переживаннями, вважаємо за можливе використання концепції емпauerменту як методологічного підґрунтя для розробки експрес-методики оцінювання емоційного стану протестної маси в окремій події. При такому оцінюванні існує обмеження: окремі індивідуальні суб'єкти, розпізнаючи й ідентифікуючи свої емоційні стани, відображають їх інколи відокремлено, а інколи – у злитті з тими емоціями, що циркулюють в юрбі завдяки навіюванню, наслідуванню і зараженню. Проте завдання фіксації й оцінювання емоційного стану маси в цілому (а не окремого її учасника), потрібне для розуміння інтеграційного характеру впливу окремої події на локальну спільноту, знімає, на наш погляд, сформульоване вище обмеження.

Залежно від того, які саме емоційні стани, характерні для емпauerменту, переважають у масі протягом колективної акції, наскільки охоплюють одні й ті самі емоції всіх учасників, можна зробити висновок про інтегративний потенціал події для локальної спільноти.

Експрес-методика самооцінки емоційних станів¹, розроблена й апробована під час дослідження масових політичних акцій, полягає в тому, що учасникам пропонують бланк із завданням: відмітити, що вони відчувають у даний момент. Для самооцінки емоційного стану учасникам на вибір пропонується 30 слів, що відбивають різні за модальністю емоційні стани (табл. 1). За модальністю серед емоційних станів, включених до переліку, можна виокремити позитивні, негативні та нейтральні. До переліку було включено дев'ять основних модальностей почуттів: інтерес, радість, подив, страждання, гнів, відраза, зневага, страх, сором (за К. Ізардом, 1980) [13]. Список був доповнений емоційними станами, які згадувалися в різних характеристиках масових подій у наукових і публічних джерелах і могли стати значущими для розуміння особливостей стану учасників саме цієї масової події.

Таблиця 1

Бланк експрес-оцінки емоційних станів юрби

Інтерес	Подив	Гнів	Страждання	Відраза	Страх
Радість	Обурення	Агресія	Зневага	Злість	Заздрість
Втома	Провина	Пригнічення	Піднесення	Гордість	Натхнення
Спокій	Єднання	Любов	Протистояння	Сила	Безнадія
Сором	Збудження	Виваженість	Принаження	Гідність	Віра

¹ Автори Л.А.Найдьонова, М.І.Найдьонов, Л.М.Найдьонова [12].

Експрес-методика дає змогу проводити дослідження в ході масової події, оскільки відрізняється простотою процедури. Вона, звичайно, не дає можливості оцінити рівень відокремленості й автономності учасника щодо масового настрою юрби. Мета використання експрес-оцінки полягає в тому, щоб відобразити насамперед стан маси в цілому, а не окремого її учасника. Експрес-методика також непридатна для аналізу об'єктів, які викликають зазначені емоції, – для цього слід використовувати додаткові методи (інтерв'ю, анкетування, спостереження, дискурсивний, контент- та інтент-аналізи комунікації в події, ситуаційний аналіз контексту події тощо).

Серед слів, які пропонувалися для вибору учасникам масових подій, були такі, що відповідають описові стану емпauerменту: сила, гордість, гідність, радість, піднесення, натхнення, віра, любов, єднання (в позитивній модальності) та обурення, протистояння, гнів, сором, злість (у негативній). Крім того, в негативній модальності позначено стани, пов'язані із фазою, яка передуює виникненню емпauerменту, – пригнічення, приниження, безнадія, провина, зневага, страх. Шляхом зіставлення цих груп емоційних станів між собою в межах окремої події можна дати кількісну і якісну оцінку самій події як осередковій реалізації емпauerменту її учасниками. Переважання емоційних станів, пов'язаних із позитивною модальністю феномена емпauerменту, стане підтвердженням інтеграційного впливу масової події на стан локальної спільноти.

Головні напрями обробки отриманих даних – підрахунок частот представленості тих чи тих емоційних станів (їх модальностей), оцінювання динаміки розподілу частот протягом часу події. Для аналізу рівня охоплення певним емоційним станом маси учасників ми запропонували принцип кваліфікації частоти його згадування опитаними учасниками: домінантний (якщо охоплення перевищувало 50% учасників), масовий (від чверті до половини всіх учасників), секторальний (від 10 до 25%), частковий (від 10 до 3%) і поодинокий. Домінантні та масові стани характеризують усю юрбу в цілому, вони самовідтворюються і підтримуються циркулярними реакціями. Секторальні емоційні стани не функціонують постійно, не відновлюються циркуляр-

ними реакціями масово – вони охоплюють або окремі сектори маси, її підгрупи або виникають як тимчасові реакції, що не мали постійного підкріплення. Часткове і поодинокі охоплення поширюється на емоційні стани, які малопредставлені в гамі масових переживань. Проте наявність такої різноманітності дуже важлива, на наш погляд, бо протистоїть тезі тотального знеособлення індивіда в масі. Наявність індивідуальних емоційних станів, що не витісняються масово представленими емоціями, показує відносну незалежність, автономію індивідуальних переживань.

Масові події 2004 р., пов'язані з виборами Президента України, що супроводжувалися активною участю громадян у протестних акціях на майданах, являють собою емпіричну модель нашого дослідження. Індикатором формування емпіричного механізму інтеграції спільноти в процесі колективної участі у протестній масовій акції була самооцінка учасниками власних емоційних станів за методикою експрес-оцінки.

Вивчення динаміки емоційних станів проводилося за схемою моніторингу¹: було проведено 12 замірів з періодом 1–1,5 доби серед учасників масових подій у період з 22 листопада по 4 грудня 2004 р. в Києві (аналізуються відповіді 915-ти заповнених учасниками анкет) та 3 заміри з періодом в 1 добу з 15 по 17 січня 2005 р. в Донецьку (аналізуються відповіді 103-х заповнених учасниками анкет). Строге статистичне порівняння динаміки емоційних станів учасників у цих двох подіях не може бути проведене досконало через досить велику кількість змінних, які впливали на учасників цих двох масових подій. Проте в межах дослідження зв'язку емоційних станів з інтеграційними процесами важливо було зафіксувати їх модальність, щоб визначити, чи сприяли ці переживання наснаженню і, тим самим, інтеграційним тенденціям у суспільних трансформаціях.

¹ Висловлюємо подяку О.Т. Баришпольцю, Р.В. Крючковенку, Л.М. Найдюновій, А.А. Оцалюку, С.І. Хаїровій, Л.А. Царюк, Г.В. Циганенко, Л.П. Черниш, іншим співробітникам, аспірантам та студентам, які на волонтерських засадах взяли участь у даному проєкті.

Аналіз розподілу частоти впізнавання запропонованих емоційних станів у двох масових акціях у відповідях на запитання “Що Ви зараз відчуваєте?” наводиться відповідно в табл. 2 і 3. У дослідженні на Київському майдані брали участь громадяни віком від 16 до 78 років (середній вік – 32 роки), з них чоловіків – 59%, жінок – 41%. Соціальний склад опитаних був досить різноманітним: серед них студенти становили 23%, службовці, ІТП – 17%, робітники – 10%, підприємці – 10%, учителі та викладачі – 4%, працівники сфери обслуговування – 3%, пенсіонери – 3%, безробітні – 2%, селяни, військові, домогосподарки (до 1%) та ін. У Донецьку соціальний склад майданів дещо різнився: службовці становили 24%, робітники – 16%, студенти – 15%, підприємці – 8%, пенсіонери – 8%, працівники сфери обслуговування – 7%, домогосподарки – 6%, учителі та викладачі – 5%, безробітні – 1%, інші – 8%. Хоча за соціальним складом вибірки дещо різняться, проте в них достатньою мірою представлено основні категорії учасників масових подій.

У масовій події, що відбувалася в Києві, виділяються домінантні стани (віра, єдність, гордість), які на Донецькому майдані мають також найвищу частотність. Проте в донецькій масовій події жоден емоційний стан не досягає такої частоти, щоб потрапити в категорію домінантних.

Порівняння частот охоплення тим чи іншим емоційним станом маси у двох досліджуваних подіях дає змогу виділити стани, що мали найбільші відмінності (табл. 3). Насамперед означимо два стани негативної модальності емпатерменту, які значно частіше трапляються в Донецьку, ніж у Києві, – це обурення та сором (відмінність перевищує 15%), і два стани позитивної модальності – любов і натхнення (відмінність понад 20%). Ще два стани, хоча й мають меншу відмінність частот, змінюють категорію охоплення: протистояння – секторальне в Києві і часткове в Донецьку, агресивність – поодинокі в Києві і часткова в Донецьку (відмінність перевищує 5%).

Таблиця 2

Частотні групи емоційних станів Київського майдану, у %
(на основі відповідей учасників на запитання “Що Ви зараз відчуваєте?”)

Домінантна		Масова		Секторальна		Часткова		Поодинок	
Віра	64,7	Радість	42,2	Обурення	19,9	Гнів	6,6	Страждання	3,0
Єднання	58,8	Піднесення	40,4	Протистояння	16,5	Втома	6,4	Безнадія	2,2
Гордість	57,0	Сила	36,8	Інтерес	13,0	Спокій	6,4	Агресія	2,1
		Гідність	36,4	Збудження	13,0	Сором	5,1	Пригнічення	2,1
		Любов	31,8	Виваженість	11,8	Зневага	4,6	Злість	1,9
		Натхнення	30,4			Подив	4,3	Відраза	1,8
						Приниження	4,2	Провина	1,7
								Страх	1,1
								Заздрість	0,4

Таблиця 3

Частотні групи емоційних станів Донецького майдану, у %
(на основі відповідей учасників на запитання “Що Ви зараз відчуваєте?”)

Масова		Секторальна		Часткова		Поодинок			
Віра	37,86	Сила	21,36	Агресія	10,68	Страждання	4,85	Зневага	2,91
<i>Обурення</i>	36,89	<i>Сором</i>	20,39	<i>Протистояння</i>	9,71	Спокій	4,85	Заздрість	1,94
Єднання	31,07	Піднесення	19,42	<i>Любов</i>	9,71	Злість	4,85	Втома	1,94
Гордість	25,24	Радість	18,45	Збудження	8,74	Відраза	4,85	Пригнічення	0,97
		Гідність	17,48	Виваженість	8,74	Безнадія	4,85	Провина	0,97
		Інтерес	15,53	<i>Натхнення</i>	8,74	Подив	3,88	Страх	0,97
		Гнів	14,56	Приниження	7,77				

Примітка. Сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обирати кілька варіантів відповіді.

Порівнюючи середні значення частот емоційних станів у двох подіях з урахуванням їх віднесення до феномена емпauerменту, бачимо істотні відмінності (табл. 4).

Таблиця 4

Порівняння середніх частот емоційних станів різних модальностей емпauerменту в масових подіях двох міст

	м. Київ	м. Донецьк
Емоційні стани передумови емпauerменту	7,14	2,93
Позитивна модальність емпauerменту	44,28	21,04
Негативна модальність емпauerменту	10,0	17,28

Емоційні стани, що характеризують передумову виникнення емпauerменту в масових політичних акціях, які відбувалися в Києві, виражені значно чіткіше. Це пов'язано також із контекстом протистояння, оскільки в Києві одночасно з акцією на майдані Незалежності відбувались акції на підтримку іншого кандидата. Протест проти фальсифікацій виборів був спрямований саме на подолання існуючих характеристик владних стосунків. У той час як акції в Донецьку мали скоріше реактивний характер, демонструючи збурення проти результатів попередніх протестних акцій.

Більш яскравим є порівняння позитивних і негативних станів, які характеризують емпauerмент двох майданів. Як бачимо, у Києві позитивні стани переважають негативні більше ніж у 4 рази. З огляду на те, що в Донецьку відмінність між ними досить незначна, можна вважати, що негативні й позитивні складові врівноважені. Позитивні переживання дають ресурсний потенціал особистості, сприяють наснаженню більшою мірою в ході київських акцій, що характеризує виникнення позитивної поточної ідентичності. Як показують результати аналізу інтерв'ю, проведених на майданах іншими дослідниками [14], це був досвід ідентифікації себе з народом, нацією, українством. Масштаб територіальної спільноти в цьому випадку збігається з межами країни, тому може розглядатись як чинник національного розвитку, чуттєвий досвід сенсу національної спільноти.

У донецьких подіях позитивний потенціал представлений майже вдвічі меншою частотою емоційних станів, поточна ідентичність стосувалася передусім регіонального рівня. Незважаючи на представленість емоційних станів негативної модальності, емпauerмент на регіональному рівні уповноваженості все ж виявлявся, хоч це і не так очевидно. Проте для інтеграційних процесів у територіальній спільноті такий досвід може бути навіть більш результативним, оскільки масштаб поточної ідентичності стосується локального рівня. Інтеграційні тенденції на локальному рівні, які започаткувалися в контексті противаги київським майданам, можуть стати досвідом протистояння загальнонаціональним тенденціям.

На основі проведеного дослідження емоційних станів як показників інтеграційних процесів у контексті різних територіальних спільнот зроблено такі висновки:

- 1) масова участь громадян є провідним чинником формування сенсу локальної спільноти і може бути показником інтеграційних процесів у ній;
- 2) характеристики модальності емоційних станів учасників та масштаби феномена емпauerменту є важливими для порівняльної оцінки масових акцій як окремих показників інтеграційних процесів;
- 3) розроблена методика експрес-оцінки емоційних станів на основі концепції емпauerменту може використовуватися для вивчення інтеграційних процесів у локальній спільноті.

Події Помаранчевої революції дали можливість усвідомити, що соціальний капітал може існувати в різних формах – не тільки в інституціалізованих соціальних мережах, а й у прямих діях, участі в значущих соціальних подіях з подальшим їх усвідомленням, осмисленням і переосмисленням, що нині відбувається на наших очах. Перспективи дальшого дослідження полягають як у належній концептуалізації та підвищенні рівня узагальнення окреслених феноменів і закономірностей, так і в розширенні емпіричних студій у сфері психології спільнот.

Література

1. Nelson G., Prilleltensky I. Community Psychology in pursuit of liberation and well-being. – New York: Palgrave Macmillan, 2005.

2. *Ryan W.* Blaming the victim. – New York: Random House, 1971.
3. *Stangor C.* Social group in action and interaction. – New York and Hove: Psychology Press, 2003.
4. *Campbell D.T.* Common fate similarity, and other indices of the status of aggregate persons as social entities // *Behavioral Science*. – 1958. – №3. – P. 14–25.
5. *Hamilton D.L., Sherman J.W.* Stereotype // *Handbook of social cognition* / Ed. By R.S. Wyer & T.K. Srull. – 1994. – Vol. 2. – P. 1–68.
6. *Lickel B., Hamilton D.L., Wieczorkowska G., Lewis A., Sherman J.W., Uhles A.N.* Varieties of groups and the perception of group entitativity // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2000. – №78 (2). – P. 223–246.
7. *Weick K.E.* Making Sense of the organization. – London: Blackwell Publishing, 2000.
8. *Perkins D., Long A.* Neighborhood sense of community and social capital: A multi-level analysis // *Psychological sense of community: research, application, and implication*. – New York: Kluwer Academic – Plenum Publishers, 2002. – P. 291–318.
9. *Soros G.* The Alchemy of Finance. Reading the Mind of the Market. – London: John Wiley & Sons, Inc., 1994.
10. *Friere P.* Pedagogy of the oppressed. – New York: Seabury Press, 1970.
11. *Drury J., Reicher S.* Explaining Enduring Empowerment: A Comparative Study of Collective Action and Psychological Outcomes // *European journal of social psychology*. – 2005. – 35 (1). January-February. – P. 35–58.
12. *Найдюнова Л., Найдюнов М.* Феномен Майдану: динаміка емоційних станів учасників // *Політичний портрет України: Часоп. фонду “Демократичні ініціативи”*. – 2005. – №32. – С. 46–58.
13. *Изард К.* Эмоции человека. – М.: Изд-во МГУ, 1980.
14. *Найдюнов М. І.* Український Майдан. Рефлексія учасників, рефлексія дослідників, рефлексія із зовнішньої позиції // *Соціальна служба в Україні: соціально-психологічні засади формування й ефективного функціонування: Матеріали наук.-практ. конф.* – К.: Фенікс, 2005. – С. 492–496.

© **Найдюнова Л.А.**